

DEMOKRATİK BİR DİRENME BİÇİMİ OLARAK SİVİL İTAATSİZLİK: JOHN RAWLS VE JÜRGEN HABERMAS TARTIŞMASI EKSENİNDE MEŞRULUK ANALİZİ

*Hüsamettin İnaç**

*Uğur Altuntaş***

“...iktidar adalet, hatta doğruluk anlamına gelmeyebilir; yani devlet bir şeyi sivil itaatsizlik olarak tanımlarken yanlış yapıyor olabilir.”

Noam Chomsky

Özet

Demokratik rejimlerde yönetime duyulan muhalefet ve memnuniyetsizliği barışçıl yollardan göstermenin en modern yolu olarak görülen sivil itaatsizlik, ciddi bir tarihsel arka plana ve teorik çerçeveye sahiptir. Özellikle son on yılda küresel anlamda başvurulan bu yöntem, bu çalışmada farklı örnekleriyle betimlenmeye çalışılmış ve özellikle Rawls ve Habermas’ın ideal bir demokratik yönetim tartışmaları üzerinden mukayeselerle kavramın farklı veçe ve uygulamaları sosyo-politik bir analize tabi tutulmuştur. Sonuç olarak bu makale, demokrasinin çoğunluğun tahakkümü ve azınlığın susturulduğu bir sistem olmadığının sivil itaatsizlik üzerinden ispatı arayışındadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil itaatsizlik, Demokratik/pasif direnme, Makullük, İletişimsel akıl, Kamusalılık, düşünümsel denge

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

CIVIL DISOBEDIENCE AS A WAY OF DEMOCRATIC RESISTENCE: THE LEGITIMACY ANALYSIS WITHIN THE EXTENT OF THE DISCUSSION BETWEEN JOHN RAWLS and JURGEN HABERMAS

Abstract: The civil disobedience which is accepted as the more modern, peaceful and novel way of demonstrating the opposition and discontent against the existing government in democratic regimes has the deep historical background and the strong theoretical framework. This method applied especially in last decade attempted to be illuminated with different cases and the term “civil disobedience” has been subjected the socio-political analysis with its different perspectives and phases over the comparison of discussion of an ideal democratic governance between Rawls and Habermas. Lastly, this article seeks to approve that the democracy does not offer a government model which provides the dominance of majority and the suppression of the minority by means of producing the notion “civil disobedience”.

Key words: Civil disobedience, Democratic/passive resistance, plausibility, Communicative rationality, Publicity, Reflective equilibrium

1. Giriş

Son yıllarda oldukça fazla kullanılan ve yoğun tartışmalara konu olan sivil itaatsizlik kavramı ilk olarak Thoreau tarafından 1848 yılında kullanılmıştır. Sokrates'in haksızlıklara karşı itaatsizliği, Lev Tolstoy'un teoride, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King'in pratikteki uygulamaları kavramın gelişimine ve bir teori çerçevesi kazanmasına yardımcı olmuştur. Fakat zaman içerisinde sivil itaatsizlik hakkında birçok farklı tanımlama, yorum ve analiz yapılmıştır.

Bedau'nun genel tanımıyla; “yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani olarak bir hükümet kararını engellemek isteyen kimse sivil itaatsizlik eylemi işlemiş olur”.¹ Bu yaygın tanım içerisinde kullanılan ve sivil itaatsizliğin temelini oluşturan yasaya aykırı tutumun, yine tanım gereği vicdani olarak bir kararı engelleme isteği bizi bu eylemin meşruluğunu sorgulama noktasına getiriyor. İşte bu nokta da sivil itaatsizlik eylemlerinin haklılığı, devletin veya iktidarın bu eylemleri yasadışı olarak adlandırmasındaki sınırlar bize meşruluğun paradoksunu gösteriyor. Sivil itaatsizlikte bulunanlar, yasayı düzeltmek için yasayı çiğniyorlar.² Burada ki sorulacak soru sivil itaatsizliğin yasaların uygulanmasına yönelik olan eylemlerinin devlet ekseninde yasadışı olarak adlandırılmasının gerekçesinin ne olduğu olacaktır. Demokratik modelde sivil itaatsizliğin hukuki durumu nedir, bu eylemler bir sistem karşıtlığı mı yoksa gerçekten düzenin esnemesi ve demokratik hakların genişlemesini mi amaçlar? Eylemciler toplumsal sözleşmenin ifadesi olan yasaların vermediği hakları, sözleşmeyi bozmayı bile göze aldıkları hangi hak ve yasal çerçeveye dayandırıyorlar? Demokratik bir düzende yasalara uymamak hangi koşullar altında meşru olabilir ve bu nasıl temellendirilir? İşte tüm bu soruların cevabı bu eylemlerin meşruluğunu (yasallığını değil) sorgulamak suretiyle cevaplanabilir. Toplum sözleşmesi kavramından hareketle demokratik bir toplumda yasaların adil ve hakkaniyetli bir şekilde oluşturulma süreçleri ve bu yasaların uygulanmasında devleti denetleyici organların neler olması gerektiği cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Aslında karşı karşıya olduğumuz bu paradoks farklı inanç değerlerinin, farklı düşün sistemlerinin ve daha birçok farklılığın bir arada bulunduğu toplumlarda, toplumda taraflardan hangisinin adalet

1 “Hugo Adam Bedau, “Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice”, **Civil Disobedience** içinde, New York: Chapman and Hall Inc.,1991, s.50” den aktaran Şükrü Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul:Etkileşim Yayınları, 2013, s.195.

2 Jose Bove, Gilles Luneau, **Sivil İtaatsizliğe Çağrı**, Çev.İşık Ergüden, İstanbul:İletişim Yayınları, 2006, s.169.

anlayışının niçin benimsenmesi gerektiği gerekçelendirme sorununa da bir cevap aramamıza vesile olacaktır.

Bu doğrultuda Rawls ve Habermas'ın bu soruna önerdikleri çözümden hareketle, yine düşünürlerin verdikleri cevap ekseninde sivil itaatsizlik hakkındaki görüşleri yukarıda sorduğumuz sorulara bir cevap vermemize yardımcı olacaktır. Fakat daha önce sivil itaatsizliğin ne olup, ne olmadığını açıklamak gereklidir. Çünkü bu eylemlerin devrimci bazı hareketlerle karıştırılmaması önemlidir. Bu eylemlerin ana çıkış noktası yasaya bağlılık olup, temel amaç yasaların adil ve hakkaniyet esaslı uygulanması talebidir.

2. Sivil İtaatsizliğin Teorik Çerçevesi

Bir üst güce itaat, bütün siyasi rejimlerim ortak noktasıdır. İtaat etmek, devletin meşruiyeti çerçevesinde güç kazanır. Otoritenin biçimine göre, korku veya karşılıklı kabul çerçevesinde şekillenir. Son dönemin hakim liberal demokratik rejimlerinde ise itaat ülkenin yasaları ile sınırlıdır ve devlet meşruiyetini bu yasaların hakkaniyetli ve adil uygulanması ile sağlar. Ancak her zaman devletin yasalarının uygulanması adil bir sonuç doğurmayabilir, bu durumda devletin meşruiyeti sorgulanabilir ya da yasaların uygulanması noktasındaki eksikliğin giderilmesi için bir direniş gerçekleşebilir. İşte tam bu noktada itaatin temeli sarsılır ve itaatsizlik durumu baş gösterir. Ancak bu itaat etmeme durumu mevcut sistemden ziyade üzerinde anlaşılan yasaların uygulamadaki aksaklıkları üzerinedir. Tam bu noktada ortaya çıkan sivil itaatsizlikten ne anlamamız gerekir?

Teorik tanımlamalara girmeden önce “sivil itaatsizlik” kavramının öncü isimleri, düşünceler ve eylemlerinden kısaca bahsetmek gerekir. Henry David Thoreau, Walden Gölü'nün kenarında arkadaşı ve öğretmeni Waldo Emerson'un arsasına kendi elleriyle yapmış olduğu kulübede yazarlık olarak verimli iki yıl geçirmiştir. İşte bu inziva döneminde sivil itaatsizlik kavramının ortaya çıktığı metni kaleme alacağı olayı yaşamıştır. Bir Temmuz ayında rastladığı vergi memuru dört yıldan veri kafa vergisini (poll tax) ödemediğini ve artık ödemesi gerektiğini söyler. Thoreau ise ilkesel nedenlerle vergiyi ödemeyeceğini belirtir ve böylece bir geceliğine hapsedilir. Bu hapisane tecrübesi sonucunda “*Sivil İtaatsizlik Görevine Dair*” (*On the Duty of Civil Disobedience*) adlı eseri kaleme alır. Eserin girişinde söylemiş olduğu “*En iyi hükümet, en az yöneten hükümettir parolasını kendime düstur edindim. Bu amaca ulaşmak üzere da hızlı ve daha sistemli çaba gösterilmesi beni çok mutlu eder. Böyle bir adımın atılması, gerçekleşeceğine inandığım ikinci adımın atılmasını da sağlayacaktır: En iyi hükümet, hiç yönetmeyen hükümettir. Eğer insanlar olgunlaşırsa, bir gün sahip olunacak hükümet böyle bir hükümet olacaktır.*”³” sözü onun düşüncesini en iyi şekilde açıklamaktadır. Bu söz günümüzde liberal demokrasilerin etkinliği göz önüne alındığında o dönem için çok yeni ve etkili bir düşünceydi. Gücü elinde bulunduranların çoğunluğa göre hareket etmelerinin onu meşrulaştırmayacağını ya da adaletli kılmayacağını düşünen Thoreau, çoğunluğun tahakkümünde ki yönetimin adaletten uzak olduğunu belirtmektedir. Bir yasanın uygulanmasının bir başkasına adaletsizlik getirdiği durumlarda, o yasanın çiğnenmesinin gerektiğini ve adaletsiz toplumlarda, adaleti savunanların yerinin hapisane olduğunu söylemektedir. Azınlıkların tüm güçleri ile durduklarında karşı gelinemez olacakları düşüncesi, itaatsizliğin teorik yansımasıdır. Özetle Thoreau ülke yasalarından daha yüce vicdani yasaların

3 Henry David Thoreau, “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, 1.b., İstanbul: Ayrıntı, 2013, s. 29-30.

olduğu üzerinde durur. Eğer ülke yasaları vicdani yasalarla çatışırsa kişinin yapması gereken yüce yasaya uymaktır. Kişi bunlara isteyerek karşı geliyorsa bütün sonuçları göze almalıdır.⁴ Thoreau'nun eserinde üzerinde durduğu temel noktalar kısaca şunlardır:

- Bir kimsenin ülkesinin yasasından “daha yüce bir yasa” vardır. Bu, vicdanın yasasıdır, “içten gelen ses”in, “kozmosu kuşatan, birleştirici ruh”un yasası.
- Her ne zaman bu “yüce yasa”yla ülkenin yasası birbiriyle çatışır duruma gelirse kişinin ödevi “yüce yasa”ya uymak, ülkenin yasasına bile bile karşı gelmektir.
- Kişi ülkenin yasasına bile bile karşı geliyorsa, bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır, hapisaneye girmeyi bile !
- Hapishaneye kapatılmak sanıldığı kadar olumsuz bir edim değildir; bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak, bu yasanın kaldırılmasına katkıda bulunacaktır.⁵

Diğer bir öncü isim olarak Mahatma Gandhi ve *satyagraha* hareketinin üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Gandhi hukuk eğitimi almış ve avukatlık yapmıştır. Londra'da eğitim gördüğü sürede Batı'yı tanıma fırsatı buldu. Güney Afrika'da bulunduğu sürelerde ırk ayrımcılığına karşı Hintli halkın haklarını savundu. Büyük ölçüde Tolstoy'dan etkilendiği, pasif direniş ve sivil itaatsizlikten ayırdığı, şiddeti dışlayan bir direnme felsefesi geliştirdi. Hindistan'ı İngiliz yönetiminden kurtarmak için uzun süre çalıştı. Thoreau'nun teorisini pratiğe aktarmak için geliştirdiği felsefesini uygulaması için gerçekleşen ilk olay, meşhur tuz yasasının ihlaliydi. İngiliz yönetimi tuz üretimini yasaklayınca buharlaştırma yoluyla deniz suyundan tuz üreterek yasayı çiğneme ve itaat etmeme kararlılığı gösterdi. Tıpkı Thoreau'nun da öngördüğü gibi bu olaydan sonra hapse atıldı. Tolstoy ile mektuplaştığı bilinen Gandhi, ondan fazlasıyla etkilendi ve pasif direniş ya da kendi kavramlaştırmasıyla *satyagraha*'yı uygulamaya başladı. Bu kelimenin kök anlamı *hakikate tutunma* ya da *hakikatin gücüdür*. Bu uygulama şiddeti dışlıyor, sabır ve acı çekmeyi öngörüyordu. Eğer kanunlarda bir adaletsizlik görünüyorsa ve buna teslim olmak istenmiyorsa, yasaya direnme ya da hakikati kaybetme arasında bir tercih doğacaktır. Direnme süresince asla şiddete başvurulmamalıdır. Bu noktada şiddet kullanımı, karşı şiddeti de meşrulaştıracığından hakikatin aydınlanması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle asla meşruiyeti vermemek gerekir.⁶ Görüldüğü üzere *satyagraha* somut bir sivil itaatsizlik hareketidir. Bu felsefenin teorik tanımlamada önemli katkıları olmuştur. Bu tarihsel arka plandan sonra artık kavramın tanım çerçevesine bakmak gerekir. Son dönemde bu kavram üzerine çalışan önemli temsilcilerin tanımlamaları bize kavramın bugün kullanımı hakkında fikir verecektir.

İngilizce'de “*Civil Disobedience*”, Almanca'da ise “*Ziviler Ungehorsam*” olarak ifade bulan kavram, Türkçe'ye “*Sivil İtaatsizlik*” olarak geçmiştir. Tamlamanın ilk kısmını oluşturan 'sivil' kelimesi askeri olmayan, başka bir otoriteden güç almayan gibi anlamlara tekabül eder. 'İtaatsizlik' ise söz dinlememe, boyun eğmeme ve buyruğa uymama anlamlarına gelir. Tercümenin getirmiş olduğu eksiklikleri barındırmış olsa da bu kavram genel olarak olguyu karşılar. Sivil itaatsizlik kavramı, dar tanım, geniş tanım ve baskın tanım üzere üç ayrı

4 Nişancı, *Sivil İtaatsizlik*, s.180-181.

5 Walter Harding, “Sivil İtaatsizliğe Giriş”, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, Çev.Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İstanbul:Vadi Yayınları, 2012, s.36.

6 H.David Thoreau, Mohandas Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, s.99.

grupta toplanır. Dar tanım , tanım öğelerinin fazlalığı nedeniyle sivil itaatsizlik eylemlerinin pek azını sivil olarak tanımlamaya müsait kılarken, geniş tanım ise hukuk normlarının bilinçli olarak çiğnenmesi, eylemin kamuya açık olması ve itaatsizliğin sisteme içkin olması gibi öğeleri barındırarak daireyi genişletir. Baskın tanımda ise bunlara ilaveten şiddetsizlik eklenmektedir. ⁷ Bu tanımlamanın önemli temsilcileri *Adam Bedau*, *John Rawls*, *Jürgen Habermas*, *Hannah Arendt*, *Ralf Dreier*'dir. Ancak özellikle *Rawls*'un tanımı baskın tanım için temel oluşturur. *Rawls* “sivil itaatsizlik teorisini genel anlamda adil olan toplumlar için öngörür ve geçerli sayar”.⁸ Sivil itaatsizliği, “yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde gerçekleştirilen, şiddete dayanmayan, vicdani , ancak yasal olmayan bir eylem olarak”⁹ tanımlar. Daha önce bahsettiğimiz *Bedau*'nun tanımı ile benzerlik gösterir.

Dreier ise *Rawls*'tan hareketle sivil itaatsizliğin;

- a) bir itaatsizlik edimi,
- b) kamuya açık(aleni)
- c) şiddetsiz,
- d) siyasi-ahlaki bir motivasyona dayalı olduğunu belirtiyor.¹⁰

Habermas'ta aynı tanımdan yola çıkmaktadır: “Sivil itaatsizlik bireysel çıkarların ya da yalnızca bireysel kanıların temelde yer alamayacağı, ahlaken temellendirilmiş bir protestodur; kural olarak önceden duyurulmuş ve polisçe kendi akışında hesaplanabilir olan kamuya açık bir eylemdir; Hukuk düzeninde olan genel itaate ilişmeksizin tekil hukuk normlarının kasıtlı olarak çiğnenmesini içermektedir; norm ihlalinin hukuksal sonuçlarına hazır olmayı gerektirir. Sivil itaatsizliğin gerçekleştirdiği norm ihlali sembolik bir karakterdedir. Buradan da protesto araçlarında şiddetsizlik sınırlaması doğmaktadır”.¹¹ Kısaca sivil itaatsizlik vicdani değerler öne çıkarılarak, aleni ve yasaya aykırı, sonuçlarının göze alındığı barışçıl bir protesto eylemidir. Sivil itaatsizliğin baskın/genel tanımını oluşturan temel unsurlar şu şekilde sınıflandırılabilir:¹²

a) Yasadışılık: Haksız bir uygulamaya karşı bütün yollar denendikten sonra başvuru olan eylem yasaklayıcı bir kuralın ihlalinin öngördüğü için yasadışıdır. Fakat bu yasadışılık bir bütün olarak sistemin, anayasal düzenin temel ilkelerine topyekun bir itirazda bulunmaz. Tersine, anlaşmanın temelini oluşturan bu metnin çiğnenmesine karşı duyduğu rahatsızlığı belirtir. Bu nedenle sivil itaatsizlik yasadışı olarak adlandırılrsa da meşru bir dayanağa sahiptir.

b) Alenilik: Sivil itaatsizlik, kamuya açık ve aleni bir eylemdir. Bu eyleme katılanların sadece kendilerini gizlememeleri değil, yapılan eylemin kamuoyunca algılanabilir olmasını gerektirir. Fakat bu noktada ise eylemin başından beri aleni olması, eylemi başarısız kılacağı endişesini oluşturmaktadır. Bu durumda eylemin gerçekleşmesinin engellenmesi söz konusu

7 Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul:Legal Kitapevi, 2011, s.128.

8 John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, 2.b., İstanbul: Ayrıntı, 2013, s. 56.

9 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**,s.57.

10 “Ralf Dreier, **Widerstandsrecht und ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat**, b.y Peter Glotz (hazırlayan), *Ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat*, Frankfurt/M 1983, s.60” dan aktaran Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**,S.130.

11 Jürgen Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, Çev.Hayrettin Ökçesiz, 2.b, İstanbul:Afa Yayıncılık, 1995, s.35-36.

12 Yakup Coşar, “Önsöz”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**,s.10-16.

ise gizli tutulabilir ancak eylem nihayete erdikten sonra mutlaka duyurulmalıdır.

c) Politik ve Hukuki Sorumluluğunun Üstlenilmesi: Eylemi gerçekleştiren birey ya da grup eylemin sonunda bunun hukuki ve politik sorumluluğu üstlenmelidir. Sorumluluktan kaçmak veya eylemi inkar etmek mümkün değildir.

d) Şiddetin Reddedilmesi: Eylemin sivil olarak adlandırılması için kesinlikle kaba kuvvet ve şiddetten arındırılmış olması gerekir. Sivil itaatsizlik eyleminin meşruluğu ve savunulan düşüncenin doğası gereği şiddetten kaçınılması gerekir. Eylemde, üçüncü kişilerin fizik ve psikolojik bütünlüklerine saygı duyulmalı, eylem karşıtlarına zarar verilmemelidir. Eylem, düşmanlıkları gidermenin, karşıtı ikna etmenin bir yöntemi olarak barışçıl araçları barındırır.

e) Kamu Vicdanına Yönelik Bir Çağrı: Sivil itaatsizlik eylemi toplumun çoğunluğuna gönderilen bir mesajdır. Bu mesaj, kamusal bir adalet anlayışının varlığına dayanır. Bireysel çıkarlar ya da grup çıkarlarıyla gerekçelendirilemez.

f) Sistemin Geneline Değil Tekil Haksızlıklara Karşı Olma: Sivil itaatsizlik, mevcut anayasal düzenin kurucu ilkelerine, toplumsal sistemin kendisine değil, tek tek haksızlıklara karşı yapılır. Sistemin genel olarak adaletli olduğu varsayılır. Bu nedenle ideolojik bir birliktelikten çok karşı çıkılan şeylerde ortaklık önemlidir. Bu nedenle eylemler adem-i merkeziyetçi, taban inisiyatifine dayanan demokratik örgütlenmelerdir. Genellikle eylemin sona ermesi ya da amaca ulaşılması ile bu birliktelik sona erer.

Günümüzde görülen başlıca sivil itaatsizlik yöntemleri şunlardır: oturma, işgal, genel greve çağrı, yasaklanmış gösteri ve yürüyüş, dayanışma grevi, imza toplama, yayıncı kendini ihbar, abluka, polisleri istifaya çağrı, askerlik hizmetinden kaçınma propagandası, firar, 100 metre yüksekliğe balon asma, tramvayların kısa süre ablukası, binayı boşaltmama, kürsü işgali, yasak bölgelere girme, yasak alanda gösteri yapma, işi bırakma, barış kampları kurma vs.

Bu tür eylemlerim öznelere kadınlar, siyasi parti yanlıları, üniversite öğrencileri, askeri ve sivil hizmet yükümlüleri, din adamları, işçiler, balıkçılar, milletvekilleri, profesörler, hakimler, askerler, yaşlılar, muhabirler, teologlar, çiftçiler gibi toplumun her kesiminden temsil edici gerçek kişiler veya “Grenpeace”, “Snowball”, “Pasifistler” vs. gibi örgütlü eylem topluluklarıdır.¹³

Kavramın teorik çerçevesini çizdikten sonra çalışmanın içeriğini oluşturan John Rawls ve Habermas'ın sivil itaatsizliği gerekçelendirmeleri ve meşruluğunu düşünürlerin tartışmaları ekseninde incelemeye geçebiliriz.

3. Habermas-Rawls Tartışması Bağlamında Sivil İtaatsizlik

3.1. Habermas ve Rawls'ın Gerekçelendirme ve İstikrar Modeli

Rawls-Habermas tartışması 1995 yılında, Felsefe alanının önde gelen akademik yayın organı *Journal of Philosophy*'nin girişimiyle gerçekleşir. Bu tartışmada Habermas'a düşen görev Rawls'ın düşüncelerini eleştirmek, Rawls'ın rolü ise bu eleştirilere cevap vermektir.¹⁴ Bu tartışmada dönemin önemli iki düşünürü yine dönemin en temel siyasal sorunları üzerinde

13 Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, S.96-97.

14 Murat Özbank, *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.10.

tartışır ve çözüm önerileri sunarlar. Demokratik bir anlayışın, dini inancı veya dünya görüşü ne olursa olsun, herkesi bağlayabilecek, genel bir geçerliliği olduğu iddiası nasıl temellendirilir? İçinde düşünsel ve vicdani çeşitlilik barındıran bir toplumda böylesi demokratik bir anlayışı esas alan hukuki bir yapı kurulabilir mi? ¹⁵ Rawls'a göre bu sorulara verilecek yanıt “düşünümsel denge”, “başlangıç durumu”, “hakkaniyet olarak adalet”, “örtüşen görüş birliği” ve “makullük” gibi kavramlardan oluşur. Habermas ise aynı sorulara “özneler arası iletişim”, “iletişimsel akıl”, “kamusallık”, “kamusal alan” gibi kavramlarla yanıt arar.

Rawls-Habermas tartışmasının ana eksenini gerekçelendirme ve istikrar sorunu oluşturur. Günümüz toplumlarında farklı inanç ve düşün sistemlerini, farklı dünya görüşlerini ve farklı ahlaki değerleri benimseyen bireyler veya gruplar bir arada yaşarlar. Böyle toplumlarda toplumun mevcut hukuki yapısı, toplumun içinde varolan inanç ve düşünce sistemlerinden hangisini temel almalı veya adalet anlayışını benimsemelidir? Toplumdaki adalet anlayışındaki bu farklılık durumunda ortaya çıkacak bir ihtilaf toplumun barışında bir zedelenme yaşanmadan nasıl çözülebilir? Çağdaş siyaset kuramı buna soruya cevap olarak iki model önerir. İlk modelde toplumun siyasal yapısı, toplum içindeki en güçlü olan kesimin benimsediği adalet sistemini temel alır. İkinci model ise hakkın güç doğurduğu varsayımdan hareketle demokratik bir adalet anlayışı benimser. Yani ortak toplumsal kanaatlerin oluşması, ortak toplumsal kararların alınmasına yönelik tartışmalarda bireylerin sorumlulukları vardır. Bu sorun anayasal düzen içinde vatandaşlara eşit haklar tanınarak hukukun üstünlüğü çerçevesinde, katılımcı demokrasinin benimsenmesiyle çözülür.¹⁶ İlk modelde farklı adalet anlayışını benimseyen bireylerin kendi dünya görüşlerinin neden benimsenmediğini sormalarının pek bir anlamı yoktur.

Fakat ikinci modelde bunu sormaları bizzat demokratik yapının bir sonucudur. Bu modelde azınlık çoğunlukla aynı siyasal haklara sahiptir. Yani demokratik bir toplumda, siyasal ve hukuki yapının meşruiyetini sorgulamak bir hak olarak bizzat yapının gereği olmaktadır. Burada yapının meşruiyetinin gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Şayet gerekçelendirme yükümlülüğü yerine getirilmiyorsa bu sefer istikrar sorunu baş göstermektedir. Kendi dünya görüşü veya inanç sistemlerini ikna edici sebepler olmaksızın kabullenmeye zorlanan insanlar, bu şekil bir dayatmaya uzun süre sessiz kalmayacaklardır. Bu da anti-demokratik bir hareketin doğması anlamına gelmekte olup, istikrar sorunu oluşturacaktır. Bu durum “neden” sorusunu soranların tatmin edici bir cevap alamadıkları sürece devam edecektir ve bu cevap verilmediği sürece kullanılacak bastırıcı güçte meşru temellerden uzak olacaktır.¹⁷ Dolayısıyla gerekçelendirme ve istikrar sorunu aynı süreçte ortaya çıkar ve ortak bir çözüme kavuşturulması gereken bir sorun olarak görülebilir. Habermas ve Rawls'ın bu sorulara verdikleri cevaplara geçmeden önce Kant'ın pratik felsefesinin bu soruya verdiği cevaba bakmak gerekir. Daha sonra Rawls ve Habermas'ın Kantçı çözümlemenin açmazları üzerinden bu sorunu aşmaya yönelik tartışmasını irdelemek isabet olacaktır.

Immanuel Kant gerekçelendirme ve istikrar sorununa etkili bir çözüm önermiştir. Kant çözümünü “pratik akıl” adını verdiği, insan davranışlarının nesnel ve genel bir maksime göre belirlenmesi ihtiyacının olduğu duruma atıfta bulunarak açıklar. Kant'a göre “pratik akıl” insan

15 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?**, s.11-12.

16 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?**, s.16-17.

17 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?**, s.18.

türünün eninde sonunda ulaşacağı ortak erektir.¹⁸ Kant bu gelişim çizgisine “aydınlanma” adı verir. İnsanın aklını kullanarak nihai olarak ulaşacağı noktada artık davranışlara, maddi çıkarlar, karpisler, kişisel arzular değil, aklın evrensel ve zorunlu emirleri yol gösterecektir. “Öyle davran ki, evrensel kural olsun.” sözü Kant’ın ahlak felsefesinin özünü yansıtır.¹⁹ Bu anlamda “pratik akıl” insanlığın ulaşacağı tümel bir durumdur ve insanlığın genelini kapsar. Kant’ın ahlak felsefesi bize neyin doğru veya neyin yanlış olduğunu göstererek insan davranışlarını yön vermez. Kant’ın bu noktada söylediği neyin ahlaken geçerli olup olmadığını insanın kendi başına karar vermesi gereken bir durum olduğunu söyler. Bu noktada insanın kendi “akıl yürütme”si ile bir evrensel emirlerin pratikteki ilke ve normlarının ahlakiliğini sorgulayabileceklerini kurgular. Bir norm veya ilkenin evrensel emirlere ahlaken uyup uymadığı noktasında kendimize sormamız gereken iki soru vardır: (1) Bu norm ya da ilke bir doğa kanunu olarak dünyayı yönetiyor olsaydı onu bir norm olarak kavrayabilmek mümkün olabilir miydi? (2) Bu norm ya da ilkenin yönettiği dünyada onu kavrayabilmek mümkün olsa bile, ona uyma istenci göstermek akılcı olur muydu? İlk testi geçemeyen bir norm ahlaken yanlış, ikinci testi geçemeyen norm ise ahlaken yanlıştır fakat bazı durumlarda akılcı olarak görülebilir, yani duruma göre mazur görülebilirler. Her iki testten geçen norm ise akla uygun ve ahlaken doğrudur. İşte Kant bu akıl yürütme yöntemine “koşulsuz buyruk” adını verir. Bu testten geçen norm ya da ilkeye uymak ahlaki bir yükümlülüktür ve pratik akıldan türediği için bir buyruk halini alır.²⁰

Böylece Kant bu yöntemle daha önce tanımladığımız gerekçelendirme sorununa dikkat çekici bir çözüm sunmaktadır. İstikrar sorunu ise yine “pratik akıl” kavramından hareketle, toplumsal “akılcılaştırma” kavramını öne sürerek çözer. Toplumsal akılcılaştırma, içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı şekildedir. İçsel durum, bireylerin kendilerinin içsel anlamda akılcılaştırılması demektir. Dışsal anlamda akılcılaştırma ise toplumun hukuk düzeninin akılcılaştırılmasıdır. Kant’ın “hukuk devleti” adını verdiği düzende, anayasal ve yasal ilkeler “koşulsuz buyruk” süzgecinden geçirilip oluşturulmaktadır.²¹ Toplum iki anlamda da akılcılaştırıldığı zaman istikrar sorunu baş göstermez. Şayet baş gösterse bile hukuk düzeninde kolluk güçleri zor kullanarak bunu kolayca çözümlenebilir. Zora başvurma durumu toplumdaki bazı bireylerin kendi inanç ve ahlaki görüşlerini diğerlerine zorla benimsetmeye çalıştıkları durumda ortaya çıkar. Çünkü Kant’a göre “*hak, zor kullanma yetkisini de içerir.*” “kendi düşüncelerini başkalarına dayatmaya çalışan bireylere zor kullanılması meşru ve akla uygundur.”²² Böylece “koşulsuz buyruğa” uydurularak oluşmuş akılcı bir hukuk devletinde istikrar sorunu ortaya çıkmaz. Çünkü bu devlet akla uygun ve meşru zor kullanma yetkisi ile yönetilerek meşruiyetini ve istikrarını sağlar.

Kant’ın gerekçelendirme ve istikrar sorununa getirdiği çözümü belirttikten sonra artık Habermas-Rawls tartışmasına geçebiliriz. Öncelikle Rawls’ın bu soruna getirmeye çalıştığı çözümle başlayacak olursak Rawls’ın konu hakkındaki düşüncelerini iki farklı döneme ayırmak gerekir. *A Theory of Justice* eserini kaleme aldığı dönemde Rawls, Kantçı bir düşünür olarak “pratik aklın tek” olduğuna olan inancını henüz yitirmemiştir. Rawls bu eserinde ileride sivil itaatsizlik analizini incelerken bahsedeceğimiz “başlangıç durumu” ve “bilgisizlik peçesi”

18 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?** s.19.

19 Necmettin Doğan, **Alman Sosyoloji Geleneği**, İstanbul:Kitabevi, 2012, s.32.

20 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?**, s.20.

21 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?**, s.21-22.

22 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?**, s.23.

kavramlarından hareketle, toplumun temel siyasal ve ekonomik yapısının temel alacağı “adalet ilkelerine” ulaşır. Rawls, kitabında önerdiği bu görüşler bir toplum içindeki farklı demokratik değerleri bir dengeye oturtarak “hakkaniyet olarak adaletin” iki ilkesine varır. Rawls, günümüz liberal toplumlarının aradığı “toplumsal adalet neyi gerektirir?” sorusuna, bu yöntemler izlenerek ulaşılabilecek sonuç her zaman aynı adalet anlayışıdır, cevabını verir. Bu görüş “pratik aklın bir ve tek olduğu” varsayımına dayanan Kant'çı ahlak felsefesinin bir devamıdır. Rawls bu nedenle Kant'a yapılan eleştirilere benzer bağlamsalcı eleştirilere²³ maruz kalmıştır. Rawls'ta bu eleştirileri dikkate almış ve *Political Liberalism* eserinin temsil ettiği ikinci dönemde gerekçelendirmenin “aklın birliği” varsayımını temel alarak mümkün olamayacağını kabul eder.

İlk çalışmasında böyle bir amaç güdüldüğüne dair unsurlar mevcuttur. Fakat hakkaniyet olarak adaletin, evrensel ve zorunlu bir ahlaki hakikat olduğu iddiasını bünyesinde barındıran metafizik bir doktrin olarak değil, Hristiyanlık, İslamiyet, Marksizm ve hatta Kantçılık gibi “kapsamlı doktrinlerden” bağımsız, “hiçbir yere dayanmayan kendi başına duran” siyasal bir adalet anlayışı olarak görmek gerektiğinin doğru olacağını söyler. O sadece iyi düzenlenmiş akılcı bir toplumun, temel siyasal yapısının alması gereken adalet ilkelerini dile getirerek toplumun “kamusal” alanı ile sınırlı kalmaktadır. “Bilgisizlik peçesi”, “başlangıç durumu” kavramaları ile ulaşılmak istenilen amaç toplumda yaygın şekilde görülen bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve ekonomik hakkaniyet gibi kavramları düşünsel bir dengeye oturtmaktır, genelleyebilir ahlaki hakikatler olarak temellendirmek değil.²⁴

Bu noktada Rawls gerekçelendirme ve istikrar sorununa “örtüşen görüş birliği” kavramı ile cevap arar. Burada Rawls'ın temel savı, bağlamsalcı (contextual) eleştirilerin ana noktası olan aklın yolunun bir olmayacağından hareketle düşünsel ve vicdani çeşitlilik koşulları altında siyasal adalet anlayışının doğru bir adalet anlayışı olarak benimsenmesinin birçok farklı gerekçesi olabileceğinden hareket eder. Böyle bir çeşitlilik durumunda bu toplumun istikrarının gerçekleşmesi, farklı kapsamlı doktrinler arasında “örtüşen görüşbirliğinin” sağlanması ile oluşur. Örtüşen görüş birliği kavramı ile Rawls, farklı kapsamlı doktrinleri benimseyen insanların arasında siyasal yapının meşruiyeti konusunda ortaya çıkacak çatışmaları önlemiş olur. Böylelikle gerekçelendirme ve istikrar sorununu önceki düşünceleri çerçevesinde yeniden revize ederek özellikle bağlamsalcı eleştirilere karşı dirençli hale getirmiştir. Fakat yine de bu sorunu tam bir çözüme ulaştırdığını söylemek yanlış olacaktır. Özellikle Habermas'ın Rawls'a yapmış olduğu eleştiriler ve sunmuş olduğu yeni çözüm önerisi buna delil teşkil etmektedir.

Habermas'ta tıpkı Rawls gibi bağlamsalcı eleştirileri dikkate alır ve “İletişimsel Eylem Kuramı”²⁵ adlı eserinde geliştirildiği “iletişimsel akıl” kavramından temelle bağlamsalcı eleştirilere dirençli bir çözüm önerisi sunar. Habermas, toplumsal gerçekliğin dil aracılığıyla öznelarası iletişim süreçlerinde kurulduğunu, insan topluluklarının varlıklarını dilde somutlaşan öznelarası paylaşıma borçlu olduklarını düşünür.²⁶ Bu teori ile Habermas, kognitif ve iletişimsel süreçleri toplumsal etkileşim içerisindeki rolleri ile açıklayan bir

23 Bağlamsalcı eleştiriler, Kant'ın istikrar ve gerekçelendirme sorununa cevap getirirken temel aldığı “pratik aklın bir ve tek” olduğuna ilişkin varsayımının zorunlu olabileceğinden yola çıkarlar. Kant'ın varsayımının tarihsel dönemin ruhunu yansıtan ya da o dönemi tanımlayan üretim şeklinin oluşturduğu bir durum olabileceğinden hareketle “aklın yolunun bir” olamayabileceğini tartışırlar.

24 Özbank, *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?* s.27-28.

25 Eserin Türkçesi için bkz. Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, İstanbul:Kabalıcı Yayınevi, 2001.

26 Özbank, *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?* s.31.

rasyonalite kavramı geliştirmeye ve ahlaki sistemlerle, toplumda var olan hukuk gibi temel kurumların entegrasyonunu sağlayacak rasyonalitenin gelişim örneklerini ortaya koymaya çalışır. Habermas, evrensel ve rasyonel iletişimin imkanlarını bulma çabasıdadır.²⁷ “İletişimsel akıl” kavramının odak noktasında, Kant'ın kullandığı manada insan ve onların zihni melekeleri değil, paylaştıkları ortak yaşamdaki sorunları ve görüş ayrılıklarını çözüme kavuşturmaya çalıştıkları özneler arasındaki iletişim süreçleri vardır. Burada insanların zihnini nasıl kullandıklarından ziyade birbirleriyle nasıl iletişime geçtikleri ve birbirleriyle nasıl etkileştikleri önem kazanmaktadır.

Habermas'ın “tartışmacı ahlak kuramının” merkezinde de “iletişimsel akıl” yer almaktadır. Kant'ın “koşulsuz buyruk” ile ulaştığı ahlaki değer yargılarına ilişkin genellenebilir yargılara sadece etkilenen herkesin katılacağı akılcı bir tartışma ile ulaşılabileceğini açıklar. Bu akılcı tartışma ile onaylanan normların herkes için geçerli olabileceği iddia edilebilir. Habermas'ın “tartışmacı ahlak kuramı” 1992 yılında yayımlanan *Faktizität und Geltung* (Olgusalılık ve Geçerlilik) adlı eserinde ortaya koyduğu demokratik yönetim modelinin de altyapısını oluşturur.²⁸ Bu modelin çift katmanlı bir yapısı vardır: Yasama, yürütme ve yargı erklerini barındıran “merkez” ve sivil toplum örgütlerini, medya kuruluşlarını, üniversiteleri, dini cemaatleri ve farklı insan gruplarını barındıran “çevre”. Modelde siyasal güç iletişimsel güç ve idari güç olarak birbirine dönüşebilen iki farklı biçimde ortaya çıkar. İdari güç merkezdedir ve karar alma ile ilişkilendirilebilir. İletişimsel güç ise çevreden kaynaklanır ve toplumsal soru ve sorunlar konusundaki ortak görüş ve iradelerin oluşması süreçlerinde, yani Habermas'ın tabiri ile kamusal alanda varlık bulur. Habermas kamusal alanı, tüm vatandaşların ortak toplumsal sorunlar konusunda görüş alışverişinde bulunmalarına ve bu sorunlar üzerinde bir mutabakat sağlamalarına imkân veren “karmaşık bir iletişim ağı” olarak tanımlar. Kamusal alan, zaman ve sabit bir mekana bağlı değildir. Birçok farklı mecrada varlık bulabilir. Bu birbirinden farklı birçok mecrada vuku bulan tartışma süreçleri ile vatandaşların ortak iradesini yansıtan “kamuoyu görüşleri” ortaya çıkar.²⁹ Bu görüşlerde çevreyi merkeze bağlayan kanallar vasıtasıyla merkeze akar ve çevre herkes için bağlayıcılığı olan yasalar ve politikalar için merkezi yetkilendirmiş olur. Böylelikle çevrenin iletişimsel gücü, merkezin idari gücünün kaynağı olma görevini üstlenmiş olur. Merkezin bu yetkiyi kullanması da bir tür denetlemeye tabiidir. Bir defa kamuoyunda ki tartışma ortamı açık kalır ve merkezin karar ve uygulamaları tartışma ortamında değerlendirilebilir.

Diğer yandan ise bağımsız yargı organları bu yetkinin kullanılmasını denetleme noktasında kamuoyu görüşlerinin uygulanmasının teminat altına almış olur. Yargı organları kamusal alanda oluşan ortak görüş birliğinin çevreden merkeze akmasını sağlar ve bir denetim faaliyeti yürütür. Görüldüğü üzere Habermas önerdiği demokrasi modelinde hukuk düzenine önemli bir rol atfeder. İnsan hak ve özgürlüklerini temel alan hukuk düzeni belirleyici bir role sahiptir. Habermas'a göre insan haklarının ahlaki ve hukuki olmak üzere iki anlamı vardır: Pozitif hukuk normları açısından hukuk düzeninin en temel yapı taşıdır. Ahlak normları açısından bakıldığında ise insan haklarının kurdukları özgül hukuk düzeninin samut tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlamın dışında bir evrensel geçerlilik iddiası vardır. Habermas'a göre bu iddianın temelinde iletişimsel akıl yer alır.³⁰ Böylelikle Habermas gerekçelendirme ve

27 Doğan, *Alman Sosyoloji Geleneği*, s.249.

28 Özbank, *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?* s.34.

29 Özbank, *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?* s.35-36.

30 Özbank, *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?* s.37.

istikrar sorununa akılcı tartışmalar sonucu varılan görüşlerle bir çözüm sunmaktadır. Toplum içinde varolan farklı görüş ve inanç sistemleri karşılıklı iletişim vasıtasıyla olası bir ihtilaf durumunda adil bir çözüm bulabileceklerdir. Habermas, “böylesi ihtilafların, ancak ihtilafın tarafları arasında yaşanacak akılcı tartışmalar ile varılan görüşbirliği ile adil bir çözüme kavuşacağını” söyler.

Peki bu tartışmada kimin düşüncesi daha açıklayıcı bir çözüm önerisi sunar? Rawls ve Habermas'ın farklı çözüm önerilerini iki rakip olarak değil de birbirini tamamlayan birer parça olarak görmek daha uygun olacaktır. Çünkü iki yaklaşımda ister istemez kendini diğerinden faydalanır ve tutarlı bir hal alır. Rawls'ın yaptığı kapsamlı doktrinler yorumu öteki ile iletişime açık olmalıdır, yine Habermas'ın tartışmacı demokrasi modelini, sağlam bir sosyo-kültürel zemine kavuşturabilmesi için, Rawls'ın örtüşen görüşbirliği fikrine ihtiyacı vardır.³¹ Böylelikle Kant'tan hareketle Rawls ve Habermas'ın istikrar ve gerekçelendirme sorununa getirdiği çözüm önerilerinden kısaca bahsettik. Şimdi düşünürlerin sivil itaatsizlik bağlamındaki düşüncelerine kısaca göz atıp, yukarıdaki varsayımlarından hareketle bir sivil itaatsizlik eyleminin meşruluğu sınama noktasına gelebiliriz.

3.2. Rawls'ta Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirmesi

Sivil itaatsizliği genel manada adil toplumlar için öngören ve bunu içinde ön şartın demokratik bir yöntemin varlığı olduğunu söyleyen Rawls³² “*A Theory of Justice*” adlı eserinde sivil itaatsizliğe ayrı bir parantez açmış, haklılığı ve meşruluğu üzerine önemli bir yorum getirmiştir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik sisteme uygunluğu ve sistemin içindeki rolünün ne olması gerektiği üzerinde durmuştur. Sözleşme kuramından hareketle üzerinde mutabakat sağlanmış devlete itaat, onun siyasi adalet anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu ilkelerin ihlali durumunda ise itaatsizlik durumu ortaya çıkar. Tam olarak adil toplumlarda bu eylemlere gerek olmayacağını düşünür. Sivil itaatsizliğin demokratik yönetim biçimlerinin dışındaki rejimler için mümkün olmadığını belirtir. Rawls'a göre anayasal bir sivil itaatsizlik teorisi şu soruların cevabını vermelidir. İlk olarak, sivil itaatsizliğin devlete karşı olan diğer hareketlerden farkının belirlenmesi. İkinci olarak, sivil itaatsizliği gerekçelendirip, hangi koşullar altında ortaya çıkacağını belirlemek. Son olarak ise teorisinin anayasal bir sistem içinde rolünü ve özgür bir toplum içerisinde bu eylemin uygunluğu açıklanmalıdır.³³ Sivil itaatsizlik eyleminin demokratik sistem içerisinde olduğu, yine bu eylemde bulunan kişilerin anayasanın yasallığını tanıdığı yalnızca tekel sorunlar üzerinde oluşan tepkiyi yansıttıkları üzerinde durur. Rawls, bu eylemlerin haklılığının bireysel ahlak ya da dini doktrinler temel alınarak açıklanamayacağını, bunun yerine siyasi düzenin temelinde yatan ortak adalet anlayışının eylemleri açıklamada yol gösterici olduğunu söyler. Bu açıdan dinsel değil siyasi bir eylemdir.³⁴ Bu kamusal adalet anlayışı demokratik bir sistemde sorunların çözümünde bir referans görevi görür.

Rawls sivil itaatsizliğin anayasal bir demokrasideki temellerini tartışırken toplumsal

31 Özbank, **Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?** s.185.

32 Rawls'ın sivil itaatsizlik üzerine düşüncelerine iki kaynaktan rastlıyoruz. Bunlardan ilki, “**The Justification of Civil Disobedience**” (Civil Disobedience, hazırlayan: H.A.Bedau, New York 1969, s.240.) Diğer kaynak ise “**A Theory of Justice**” (John Rawls, Massachusetts, Harvard University Press, s.319-343.) adlı yapıttır.

33 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.56-57.

34 John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, **Cogito**, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, Yaz 2011, S:67, s.174.

sözleşme teorisinden yola çıkar. Rawls burada başlangıç konumuna atıfta bulunur ve toplumsal düzenlemelerin uymak zorunda olduğu ilkeler ve özellikle adalet ilkeleri üzerinde durur. Bu ilkeler başlangıçta eşit özgürlüğün olduğu bir konumda rasyonel ve özgür insanların kabul edeceği ilkelerdir.³⁵ Sözleşme öğretisi her zaman başlangıç konumundaki kişilerin eşit hakları olduğu varsayımına dayanır, yani anlaşmaya varmaya yönelik düzenlemeler bakımından eşit bir ilişki içinde buldukları varsayılmıştır. Fakat sözleşmeye giren tarafların neyi bildikleri üzerinde çok güçlü kısıtlamalar vardır. Yani söz konusu taraflar ne birbirlerinin, geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki toplumsal konumlarını ne de hangi kurumların var olduğunu bilir. Bununla beraber toplumdaki yerlerini, becerilerini a doğal yeteneklerini bilmezler. Kendi iyi anlayışlarını da bilmezler. Tüm bu durumdan dolayı taraflar, her birinin kendi talihinden ya da kişisel çıkarlarından faydalanabilmesini engelleyen bir “bilgisizlik peçesi” ile karşı karşıyadırlar. Tarafların bildiği şey adalet koşullarının geçerli olduğudur. Bu nedenle, başlangıç konumundaki bireyler, sonucu ne olursa olsun kendi maçlar sistemini korumak ve geliştirmek için elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışır.³⁶ Rawls buradan hareketle şu iki ilke üzerinde anlaşma sağlanacağına inanır: Adalet İlkeleri.

John Rawls'ta tıpkı Locke, Hobbes, Rousseau gibi adalet anlayışını toplum sözleşmesi ile temellendirmiş ve adalet ilkeleri adını verdiği iki ilke ile bunun analizini yapmıştır. Bu ilke sivil itaatsizlik eylemlerinin de meşruluğunu sorgulaması açısından incelemeye değerdir. Bu ilkeler toplumsal yaşamın temelini teşkil eder. Toplumsal ilişkiler, sosyal sistem ve tüm kurumlar için geçerlidir. Adaletin iki ilkesi;

a) Birinci İlke: Her birey aynı temel özgürlüklerin başkaları açısından mümkün olan en geniş sistemi üzerinde aynı haklara sahiptir. Eşit temel haklar ve özgürlükler üzerine herkesin eşit hakları bulunmaktadır.

b) İkinci İlke: Sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin, adil tasarruf ilkesi çerçevesinde en kötü durumda olana en fazla yarar sağlamalıdır. İkinci olarak ise, Adil bir fırsat eşitliği çerçevesinde herkese açık olması gereken konum ve makamlarla ilişkilendirilmeleri gerekir.³⁷

Eşit özgürlüğün olduğu bir konumda rasyonel ve özgür insanların kabul edeceği ilkeler olarak sunduğu adalet ilkelerinin ilki “özgürlük ilkesi” ikincisi ise “farklılık ilkesi” ve “eşit fırsat ilkesi” olarak adlandırılır. Bunlardan ilk öncelikli olan özgürlük ilkesidir ve ikinci ilkeden önceliğe sahiptir. Böylece ekonomik dürtülerle feda edilmeyen ilk ilke ile özgürlük garanti altına alınmış olur. Rawls'a göre herkesin adaletine saygılı bir şekilde özgürlük, servet, gelir, temel malların dağıtımını yapılmalıdır. İşte bu ilkelerin özü ve adilliği buradan gelmektedir. Rawls, temel toplumsal düzenlemeler bu iki ilkeye uyduğu sürece adil olacağını söyler ve istersek adalet meselelerine onlara göndermede bulunarak bir çerçeve çizebileceğimizi belirtir.³⁸ İşte bu nokta da Rawls'a göre sivil itaatsizliğin haklılığı bu ilkelerin ihlali ile oluşur.

Adaletin iki ilkesi sözleşme öğretisi bağlamında adil kurumlara uyma zorunluluğumuzu kolayca izah eder. Fakat adil olmayan yasalara uyma zorunluluğu durumunda yapılması gereken nedir? Rawls buna şöyle cevap arar. İnsanlar başlangıç konumunda adalet ilkeleri üzerine mutabakata varırlar. Bunun ardından ise anayasa konvansiyonuna geçerek burada hali

35 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelenirilmesi”, *Cogito*,s.168.

36 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelenirilmesi”, *Cogito*,s.168.

37 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*,s.59.

38 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelenirilmesi”, *Cogito*,s.170.

hazırdaki adalet ilkelerini yerine getirecek bir anayasa seçeceklerdir. Adalet ilkeleri bağlamında bir takım yasalar çıkaracaklardır. Bu yasalar ise daha sonraki tüm aşamalar için bağlayıcı unsurda olacaktır.³⁹ Adalet ilkeleri arzu edilen yasalar için bir temel oluşturmaktadır; sorun, bir dizi siyasi prosedür bulmaktır. Bu noktada Rawls, en iyi anayasanın eşit siyasi özgürlüğü tasvip eden ve bir tür çoğunluk yönetimi kullanan bir tür demokratik rejim önerir. Sözleşme teorisinin bir anayasal demokrasi gerektirdiği sonucuna ulaşır. Bu noktada anayasal süreç adil bir mevzuata sahip olsa da çıkarılan mevzuatın adil olacağını güvence altına almaz. Bu nedenle, adil bir anayasa bile adil olmayan yasalar çıkarılabilir ve adil olmayan politikalar uygulayabilir. Nihai olarak bir tür çoğunluk ilkesi gereklidir. Fakat çoğunluğun çıkardığı yasada yanılığa düşebilir. Anayasanın başlangıçta adil olduğunu varsaydıgımızdan itibaren çoğunluğun çıkardığı yasaya uymak doğal bir ödev ve yükümlülüktür.⁴⁰ Rawls bu noktada şunu belirtir:

“Anayasanın adilliği bu anayasanın altında çıkarılan yasaların adilliğini sağlamaz ve çoğu kez çoğunluğun çıkardığı yasaya uymak gibi bir yükümlülüğümüz ve ödevimiz olsa da, buna karşılık olarak çoğunluğun çıkardığı yasanın kendisini adil görmek gibi bir yükümlülüğümüz ya da ödevimiz elbette yoktur. Yasa yapma hakkı kararın haklı bir şekilde verildiğini güvence altına almaz ve yurttaş kendi davranışını demokratik otoritenin yargısına teslim etmez. Ve yurttaş kendi yargısına göre, çoğunluğun çıkardığı yasalar adaletin belirli sınırlarını aşıyorsa, sivil itaatsizliği düşünebilir.”⁴¹

Rawls'a göre sivil itaatsizlik kamusal iyi anlayışını tanımlayan ahlaki ilkelerle gerekçelendirilen bir eylem olması anlamında siyasi bir eylemdir. Eylem bir siyasi kanaate dayanır ve anayasanın temelini oluşturan adalet duygusundan beslenir. Sivil itaatsizlik, muhalifin bu duygusu sayesinde haklı olduğuna inandığı kamusal bir eylemdir, yasaya itaatsizliği yasaya sadakatin sınırlarını aşmadan ortaya koyar ve bu özelliği ile vicdani ve samimi olduğunu ortaya koymayı amaçlar.⁴² Şiddet içermeyen doğasıyla adalet duygusuna hitap etmek isteyen bir eylem olarak sivil itaatsizliğin ne gibi durumlarda meşru olarak adlandırılması gerektiği üzerine ise Rawls şunları ifade eder.

İlk koşul, çoğunluğa yapılan siyasi çağrılarının her zaman iyi niyetle yapıp reddedilmiş olması ve genel geçer yolların tüketilmiş olması gerekmektedir. İkinci olarak, bu eylemin genel olarak adaletin esaslı ve bariz bir şekilde ihlal edildiği vakalarla sınırlandırılması gerekmektedir. Burada adaletin iki ilkesinin sınırlandırılması varsayımı öne çıkar.⁴³ Yani temel özgürlüklerin ihlali sonucunda sistem adaletin tesisi için en önemli ilkeleri hiçe saymış olur. Bu nedenle bunlara itaat etmeme hakkı doğar. Ve yine ikinci ilke ışığında siyasi çoğunluğa yapmış olduğumuz çağrı ses getirmemiş olabilir veya bu kurumlara ulaşmada sıkıntı çekiyor olabiliriz. İşte bu da ikinci ilkenin ihlalidir. Yani iktidar ve sorumluluk pozisyonlarının herkese açık olması gerektiği ilkesinin uygulanmadığını gösterir. Bu da ikinci bir meşruiyet zemini doğurur. Ve yine bir azınlık hakkının yasaklanması “eşit fırsat ilkesinin” açık bir ihlali olabilir. Bunun sonucunda sivil itaatsizlik eylemine başvurmadan başka çare kalmamış olabilir. Üçüncüsü, muhalefet eden kişinin benzer bir şekilde aynı haksızlığa maruz kalan herkesin de benzer bir şekilde protesto etme hakkına sahip olduğunu kabul etmeye hazır olduğu vakalarla sınırlı

39 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, *Cogito*, s.170.

40 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, *Cogito*, s.171-172.

41 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, *Cogito*, s.172.

42 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, *Cogito*, s.173.

43 Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, *Cogito*, s.175.

olmalıdır. Sivil itaatsizliği haklı kılacak bu son ilke ise oldukça karmaşıktır. Bu koşul ilk iki şartın sivil itaatsizliğin haklı gösterilmesi için her zaman yeterli olamayacağı varsayımından hareket eder. Rawls'ın vermiş olduğu örnek üzerinden hareketle, birçok azınlık veya grup yetkili organlarca, uzun süreli aynı şiddette bir haksızlığa maruz kalmış olabilirler. Ve politik çağruları başarıya ulaşmamışsa iki tarafında sivil itaatsizliğe başvurma hakkı vardır. Pek muhtemel görünmese de bu grupların tümünün birden eylem içinde bulunması anayasal sistemin işlemlerini tehlikeye sokar.⁴⁴ Bu nedenle Rawls bu eylemlerin uygulanmasında bir sınır olduğunu düşünür. Burada Rawls'ın koyduğu sınır, eylemlerin aşırı bir boyuta varıp anayasanın işlemlerini engellemeyecek seviyede olmasıdır. Rawls bu üç koşulun gerçekleşmesi halinde sivil itaatsizlik eyleminin haklı olacağını söyler. Görüldüğü üzere Rawls sivil itaatsizlik kavramını diğer asi, şiddet içeren protestolardan ayırır ve kendi oluşturduğu adalet ilkeleri çerçevesinde demokratik bir hak olarak telakki eder. Sözleşme teorisinin de vurguladığı üzere, adalete ilişkin ilkeler gönüllü işbirliğinin ilkeleridir.

Bu nedenle Rawls'a göre sivil itaatsizliğin anayasal teorisi adalet tasarımına dayanır.⁴⁵ Rawls, toplum sözleşmesi ve günümüz anayasal sistemleri çerçevesinde toplumun çoğunlukçu ve yönetimin temel politik ilkelerine bağlılık içinde olduğunu, yalnızca adalet ilkeleri çerçevesinde bir takım ihlaller sonucu devlet otoritesine yasadışı bir şekilde karşı çıkışı barındıran eylemin meşruluğunun, ahlaki temelinden geldiğini söyler. Sivil itaatsizlikte otoritenin genel çerçevesi ve hukuk düzeninin meşruiyeti ön kabuldür. Rawls'ın tanımına göre, sivil itaatsizliğin yasaya karşı olması onun meşruluğuna gölge düşürmez. Eylem sadakatle gerçekleşir, yasaya bağlılık söz konusudur ve amacı nihai olarak barışçıldır. Şiddet içermez ve özellikle şiddetten kaçınılır.⁴⁶ Ve nihai olarak eylemde bulunan kişi veya grup bunun sonuçlarına katlanmayı göze almıştır. Bu onun diğer protesto ve şiddet içeren gösterilerden en büyük farkı ve meşruluk temelidir. Bu şartlar altında Rawls, layıkıyla gerçekleşen meşru bir sivil itaatsizlik eyleminin, anayasal rejimde istikrar yaratan, bu rejimi daha kesin olarak adil hale getiren bir araç olduğunu belirtir.⁴⁷

3.3. Habermas'ta Sivil İtaatsizlik ve Gerekçendirme

Habermas ise kendinden emin olan her hukuk devleti demokrasisinin sivil itaatsizliği, siyasi kültürün bir yapı taşı olarak algılaması gerektiğini söyler.⁴⁸ Tıpkı Rawls gibi sivil itaatsizliğin bütünüyle işleyen bir hukuk devletinde ortaya çıkacağını söyleyen Habermas, sivil itaatsizlik hakkının, demokratik bir düzende bile adaletsiz yasaların olabileceği durumundan doğduğunu söyler. Rawls'ın sivil itaatsizlik yorumundan hareketle bir takım sonuçlara varır. Günümüzde bu tür eylemlere karşı oluşan algı hukukun barışını tehlikeye soktuğu yönündedir. Fakat Habermas, hukuk devleti vatandaşlarının, hukuk düzenini, cezalandırılmak korkusundan değil gönüllü olarak tanımalarını talep eden yüksek meşruiyet iddiasından yola çıkarak devletin meşruiyet kazanma sürecini açıklar. Bu nedenle, tüm ilgililerin içten onayını alabilecek normlar meşru ve geçerli olacaktır. Demokratik bir devlet, meşruiyetini saf legaliteye dayandıramadığı için, günümüzde yurttaşlarından mutlak değil, ilkesel bir itaat beklemelidir.⁴⁹ Sivil itaatsizliğin

44 Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**,s.65.

45 Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**,s.73.

46 Hanefi Macit, **Şiddet İçermeyen Bir Eylem:John Rawls'da Sivil İtaatsizlik**,KKEFD,2007,S:16,s.141

47 Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Gerekçendirilmesi", **Cogito**,s.177.

48 Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, s.32.

49 Jürgen Habermas, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, 4.b., İstanbul: Ayrıntı, s.129-130s

oluştugu durumların hukuk düzenini ortadan kalktığı aşırı durumlar değil, her zaman ortaya çıkabilecek normal durumlar olduğundan hareketle, bu eylemlerin hukuki oluşum sürecindeki yanlışlıkları düzeltmenin ve yenilikleri hayata geçirmenin son olanağı olduğunu belirtir. Habermas'a göre evrensel içerikli anayasal içerikler yaratmak, uzun vadeli tarihsel olarak düz bir hat izlemeyen bir süreçtir. Bu süreç yanlışlar, direnişler ve yenilgilerle düzenlenir. Bu proje bitmiş olmadığı için de, anayasal organlar yanılabilme sürecinin dışında değildir.⁵⁰ Drowkin'den atıfla: “Böyle durumlarda sivil itaatsizlik yöntemleriyle girilen yasa ihlalleri, diri bir cumhuriyetin kendini yenileme yeteneğini gösterebileceği ve de yurttaşları üzerindeki meşruiyet inancını sürdürebileceği vazgeçilmez bir unsuru işlevini üstlenen, ahlaki olarak gerçekleştirilmiş denemelerdir.”⁵¹

Rawls'a göre yasa ihlali bulunduğu için adil bir cezalandırma usulü muhakkak uygulanmalıdır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin legalleştirilmesinin doğru olamayacağını ve eylemin mesaj etkisini azaltacağını düşünen Habermas'a göre ise: “Sivil itaatsizlik, yasallık ile meşruluk arasında bir yerde askıda kalmalıdır. Ancak o zaman demokratik hukuk devletinin bütün meşrulaştırıcı anayasa ilkeleri ile, pozitif hukuk oluşumunun her biçimi üzerinde yer aldığı olgusunun işareti verilebilir.”⁵² Habermas bu eylemlerin doğası gereği yasadışı olduğunu ve cezalandırılması gerektiğini söyleyerek Rawls'la aynı noktaya gelir. Eğer cezalandırılmayacak olursa bu eylem yasal bir eylem olacak ve bu sivil itaatsizliğin doğasına aykırı olacaktır. Ancak bu eylemlerin adi suç kapsamında belirtilmemesinin gerekliliğini vurgular. Sivil itaatsizliği bir adi suç gibi gören her hukuk devleti otoriter legalizme sürüklenmektedir.⁵³ Ona göre mahkemelerin sivil itaatsizliği adi bir suç olarak göstermemesi gerekir. Çünkü bu eylemin devrimci bir karakteri yoktur. Demokrasiye ve adalete olan inancın bir getirisidir.

Hukuk devletinin meşruluk talebi, yurttaşların hukuk düzenini korku ile değil kendiliğinden tanımasını öngörür. Meşruluğu olan bir yasa pozitif bir gerçeklik sahibidir. Bu süreçte meşruluk kazanır. Habermas'a göre sivil itaatsizlik onurunu hukuk devletinin bu aşırı meşruluk talebinden alır. Eylemi yapan kişileri, kural çiğneyenleri adi suçlu olarak görmeleri bu nedenlerdir. Ancak konu sivil itaatsizlik gibi demokratik bir hak olunca bu uygulama devletin daha önce de belirttiğimiz gibi otoriter legalizm düzeyine gitmesine neden olur. Rawls'ın adalet ilkeleri ve Habermas'ın bir süreç içinde kendini bulacak olan anayasanın evrensel ilkeleri sivil itaatsizliğin yolunu açar. Bu nedenle hukuka itaat ve yasalara saygı bunu engelleyemez. Vicdanla temellendirilmiş sivil itaatsizlik eylemleri kendini anayasaya bağlı sayar ve tıpkı Thoreau ve Martin Luther King gibi anayasaya karşı olmak değil, yürürlükteki anayasanın uygulanmasını talep ederler.⁵⁴

Ayrıca Habermas günümüzde sıkı sıkıya yapıştığımız çoğunluk kuralını tartışmaya koyar. Ona göre bunu yaşadığımız dönemde kimse sarsmak istememektedir. Ancak bu

50 Habermas, “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.132.

51 “Ronald Drowkin, **Civil Disobedience**, Cambridge, 1977, s.206.” dan aktaran Habermas, “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.133.

52 Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, s.47.

53 Habermas, “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.132.

54 Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, s.50.

çoğunluk anlayışının meşru gücünü koruması isteniyorsa bir takım koşulların gerçekleşmesi gerekir. Örneğin, parçalanmış kültürel gelenek ve kimliklerden kaynaklanan, doğuştan azınlıklar olmamalıdır. Aynı şekilde çoğunluk geri dönüşü olmayan kararlar vermemelidir.⁵⁵ Çoğunluk kuralı bu tarz kısıtlamalar ve koşullar bulunduğu sürece inandırıcı veya meşru bir şekilde işler. Ona göre çoğunluğun azınlığı görmediği durumlarda demokrasiden bahsedilemez. Çoğunluk kuralının değeri tartışma veya adil olduğuna inanılan bir uzlaşmanın ideal sonuçlarına yakınlığı ile ölçülür. Yani demokratik müzakere tekniklerinin uygulanması çoğunluk kuralının meşruluğu açısından oldukça önemlidir. Bu noktada Rawls'ın düşünceleri ile kısmi bir ayrılık vardır. Fakat ikisinde de görüldüğü üzere sivil itaatsizlik meşruluğunu devrimci olamayan, vicdani talepler barındıran, adil yapısından almaktadır. Rawls'ın düşüncesi kendi teorisine, Habermas'ınki ise ülkesinin otoriter legalizm karşıtlığı üzerine düşüncelerinde temellenir.

4. Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Sorunu

Sivil itaatsizliğin meşruluğunun hukuki açıdan incelenmesi için, günümüz hukuk devletinin yasallıkla meşruluk algısına bakmak gerekir. Yasaya uygunluğun meşruluğu temellendirdiği günümüz hukuk devletince kabul edilir. Bu nedenle bir sivil itaatsizlik eylemi pozitif hukuk açısından yasaya aykırılık teşkil ettiği için meşru görülmez. Ancak bu tartışmada sivil itaatsizliğin hukuki meşruluğundan çok siyasi-ahlaki meşruluk yeteneği bulunmaktadır.⁵⁶ Fakat yine ahlaki ve siyasi olarak meşru olan bir eylem hukuki olarak meşru olmayabilir. Sivil itaatsizliğin temellendiği en önemli düşünce doğal hukuktur. Ahlak olması gereken evrensel bir ilkeye bağlıdır ve hukukun da amacının bu olması gerekir.⁵⁷ Öznel hakları garanti eden modern hukuk uygulamaları geleneksel olandan farklı olarak, yasak olmayan her şeye meşruluk tanıyan Hobbescu ilkeyi benimser. Böylece hukuk ile ahlaki ayırmış olmaktadır.⁵⁸ Demokratik bir hukuk devletinde bile yasal düzenlemeler ahlaken meşru olmayabilir. Bu bir sivil itaatsizlik sebebi olarak, meşruluğu hakkında bize bir fikir verebilir. Bu düzenlemelerin dayatılması sonucu direniş ahlaki bir zorunluluk haline gelebilir ve bu durum genel bir algı yaratabilir. Ancak bu nokta da eylemlerin genelleştirilmesine karşı çok ciddi eleştiriler vardır. Herkesin yasalara itaat etmemesinin sonucunun tam bir felaket olacağını kanısı vardır. Fakat bu durum iç barışı tehdit etmeye başladığı zaman sorumluluk eylemcilerde değil, iktidarı kötüye kullanıp direnişi ortaya çıkaran iktidarda olacaktır.

Yine de sivil itaatsizliğin meşruluğunu hukuki zeminde tartışmanın anlamlı olmadığı görülüyor. Sivil itaatsizlik hukuki bir temelden çok ahlaki temele dayanan bir eylemdir. Hukuki bir zemine yansımaları sistemin haksızlığını kabulü olmakla birlikte yine bu durum sistemin sonunun başlangıcı olabilir. Sanıldığı gibi aksine sivil itaatsizliğin dayanağı, klasik liberalizm (faydacı liberalizm) değildir. Aksine epistemolojik temelleri oldukça uyumsuzdur. Sivil itaatsizliğin temelini klasik liberal sözleşmecilikte (contractuality) aramak gerekir.⁵⁹ Yöneten ile yönetilenin bir uzlaşması sonucu oluşan sözleşme kuramına göre adalet ilkelerinin bir tür anayasal demokrasiyi oluşturduğunu görüyoruz. Yani temsili sistem ve çoğunluk ilkesi. Sivil

55 Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, s.58.

56 Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**,s.156.

58 Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**,s.261.

58 “I. Maus, “Die Trennung von Recht und Moral als Begrenzung des Rechts”, **Zur Aufklärung der Demokratietheorie**, Frankfurt a.M. 1992, s. 308-336.” den aktaran Jürgen Habermas, “Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları”, **Birikim**, Çev. Tanıl Bora, Şubat, 1998, S:118, s.62.

59 Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, s.274.

itaatsizlik eylemlerinin Hukuk etiği açısından meşruluk alanlarını iki başlıkta inceleyebiliriz: Doğal Hukuk, Sözleşme Kuramı.

Sivil itaatsizliğin temellendirildiği en önemli bağlamlardan biri doğal hukuktur. Her hukuk devleti pozitif hukuku gerekçelendirmek ve meşruiyet kazandırmak için bir üst dogma ve felsefi ilkelere ihtiyaç duymuştur. Doğal hukuk kavramının ortaya çıkması da böyle bir ihtiyacın ürünüdür. Böyle bakıldığında doğal hukuk, pozitif hukuk düzenine meşruluğunu vermesi gerekeni vermesi beklenen ilkeler olarak tanımlanabilir.⁶⁰ Bu nedenle pozitif hukukun yasal görmediği bu eylemler aslında pozitif hukukun gerekçelendirildiği doğal hukuk ilkelerini kendine referans alır ve meşruluğunu bu temelde sağlamaya çalışır. Sözleşme kuramı ise başlı başına doğal hukuk ürünü olarak görülebilir. Sözleşme, tarafların özgür iradeleri ile ortaya çıkan bir mutabakattır. Doğal hukuk kuralları böylelikle daha önce Rawls'ın sözleşme analizinde açıkladığımız gibi yasalar çıkarma yoluyla yerini pozitif hukuka bırakır ve böylelikle artık meşruluk yasallık çizgisine çekilir. Burada yoğunlaşacağımız konu Rawls ve Habermas'ın gerekçelendirme ve istikrar sorununa sunmuş oldukları çözüm çerçevesinde sivil itaatsizlik olarak adlandırdığımız eylemlerin hangi durumlarda gerçekleştiği ve meşru temeller kazandığı olacaktır. Doğal hukuk ve sözleşme teorisinden hareketle Rawls'ın ulaştığı örtüşen görüş birliği ve Habermas'ın iletişimsel yaklaşımı bu noktada önemli veriler sunacaktır. Bir toplumda çıkan yasaların meşruluğunu Kant'ta koşulsuz buyruk adı verilen kavramından hareketle iki soru ekseninde cevapladık. Bu iki soruya verdiğimiz cevap olumluysa o yasaların anayasal bir sistemde meşru kabul edildiğini söyledik. Fakat bu yasaların oluşum sürecinde “pratik akıl” kavramını temel alırsak farklılığın yoğun olduğu toplumlarda çözüm üretmemiz olanaksız olacaktır. Bu noktada Rawls ve Habermas devreye girer. Rawls bunun için önceden üzerinde anlaşılmalı ve veri olarak kabul edilen örtüşen görüş birliği kavramıyla, toplumsal sözleşme teorisine ulaştığımız adaletin iki ilkesinin yasaları meşrulaştırdığını, yine doğal hukuk sürecinden hareketle “başlangıç durumuna” atıfta bulunarak açıklar.

Kanun koyucu, yasa yapma sürecinde adaletin iki ilkesini temel aldığı hakaniyetli bir sonuca ulaşır. Fakat yine oluşan her yasanın adil sonuçlar doğuramayabileceğini günümüzün çoğulcu topluluğunda kabul edersek, kişilerin yasaya bağlı olması çıkan her yasaya saygı duyacakları anlamına gelmez. Çoğunluğun azınlığa belirli bir takım yasaları zorla kabul ettirmeye çalışması durumunda, yasaların adaletin ilkelerini hiçe sayar bir şekilde uygulanması elbette bir karşı hareket doğuracaktır. Bu hareketin meşruluğu adaletin iki ilkesinden oluşan örtüşen görüş birliğinden gelir. Fakat bu kavram eylemlerin meşruluğunu tek başına açıklamaz. Burada Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı bunu tamamlama görevi görebilir. Toplumdaki farklı inanç ve fikir sistemlerinin olduğu durumda iletişimsel akıl ile her sorun konuşulup bir anlaşma zemininde çözülmeye çalışılacaktır. Bu sürece iletişim süreçleri adı verilir ve burada önemli olan tarafların birbirleriyle nasıl iletişime geçtikleridir. Habermas bu noktada Rawls'ın teorisine ek olarak öteki ile ilişkiye önem vermiş ve toplumda tek bir aklın olamayacağına hareketle çıkan sorunların iletişim süreçleriyle aşılabileceğini öngörür. İletişimsel akıl kavramından hareketle oluşturduğu “tartışmacı ahlak kuramı” ile Kant'ın koşulsuz buyruk ile oluşturmaya çalıştığı adil norm ve ilkelerin tartışma ile oluşacağını söylemektedir. Tartışma ortamında oluşan ilke ve normların adil olacağını ve bunlara uyulması gerektiğini belirtir. Buradan ulaştığı demokratik toplum modelinde “çevre” ve “merkez” kavramlarını kullanır.

60 Doğan Özlem, “Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi”, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul:Demokrasi Kitaplığı, 1998, s.90.

İletişimsel süreç çevrede vuku bulur, “merkez” ise kamusal alanda ulaşılan mutabakatları yasalaştırarak adil yasaları uygulamakla yükümlüdür.

Burada merkez, kamusal alanın iletişim süreçlerinin ve yargının denetimine tabidir. Habermas adil yasaların uygulanmasında yargıya büyük önem verir. Toplumun iletişim süreçlerinde ulaştığı ilkelerin uygulanması yargının denetimi altındadır. Bu nedenle Habermas'ın görüşünden hareketle bir toplumda iletişim süreçlerinde oluşan ilkeler hukuk devletinde uygulanmıyorsa, merkez, çevrenin vermiş olduğu herkes için geçerli ve adil ilkelerin uygulanmaması nedeniyle bir muhalefetle karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle bu eylemler bir meşruluk kazanacak ve yargısal denetimde bunu denetleyemediğinden eylemler bir algı yaratmaya yönelik şekilde devam edecektir. Habermas buradan hareketle sivil itaatsizlik eylemlerinin adi suç kapsamında görülmemesi gerektiğini söyler. Çünkü iletişim süreçlerinde oluşan genel ilkeler uygulanmadığından böyle bir eyleme başvurma kişilerin doğal bir hakkıdır. Pek tabii ki bu eylemler pozitif hukukun geçerli olduğu sistemde yasadışıdır; fakat bunların yasallıkla meşruluk arasında kalması hareketin ruhu ve demokratik toplumun ilkeleriyle bağdaşır.

Görüldüğü üzere sivil itaatsizlik demokratik toplumlarda sözleşme bağlamında oluşan ve herkes için geçerli olacak ilkelerin oluşum süreçleri nedeniyle meşru olarak adlandırılacak eylemlerdir. Bu eylemler, Habermas ve Rawls'ın görüş birliğinde olduğu gibi modern demokratik hukuk devletlerinde görülür ve meşruluk ile temellendirilebilir. Bu eylemler demokratik toplumun kendini yenilemesi ve meşruluk inancını sağlama açısından da olumlu bir etkiye sahiptir. Bu eylemler Habermas'tan atıfla; “*demokratik hukuk devletlerinde denektaş işlevi görürler.*” Bu eylemlerin oluşum sebepleri mevcut adaletsizliktir. Fakat neyin sivil itaatsizlik olduğunu anlamak içinde kavramın teorisini iyi anlamak gerekmektedir. Her ne kadar olumlu etkileri görülse de devrimci karakterdeki hareketler ile aynı şekilde değerlendirilirse toplumda bir kaosa ve düzensizliğe yol açabilir. Bu nedenle sivil itaatsizliğin şiddetten uzak tavrı oldukça önemlidir. Bu eylemlerin meşruluğu da yine şu noktalarda gizlidir: Yasaya bağlılık ve adalet inancı.

5. Sonuç Yerine

Habermas'ın söylediği gibi sivil itaatsizlik eylemleri, “demokratik hukuk devletlerinde denektaş” işlevi görürler.⁶¹ Üzerinde durduğumuz üzere sivil itaatsizlik eylemlerinin amacı mevcut anayasal sistemin imhası değil, hali hazırda bulunan kuralların uygulanmamasından ya da adaletsiz bir yasanın vermiş olduğu zarar neticesinde bir hak arayışıdır. Yapısı gereği, yasadışı, aleni, şiddet içermeyen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle bir hukuk devletinde adalet tesisi açısından olmazsa olmaz haklardan biridir. Meşruluğunu vicdani ve insani yasalardan alır. Thoreau, Ghandi, M.Luther King'in yapmış olduğu kamu vicdanına bir çağrıydı. Rawls bunu adalet ilkeleri ile temellendirdi. Habermas iletişimsel eylem kuramından hareketle siyasi kültürde normalleşmiş bir yapı olarak değerlendirdi. İkisinin de ortak noktası adil olanın, Ghandi'nin hakikat sevgisi dediği şeyin ortaya çıkarılmasıydı. Bu nedenle her vicdanın bulabileceği bu hakikat, sivil itaatsizliğin meşruluğunu temellendirir. Nasıl meşru bir anayasanın her hükmünün herkes için adil olabilmesi mümkün değilse, yasal olarak adlandırılmayan her şeyinde suç veya adaletsizlik olarak adlandırılması da mümkün değildir. Zaten sivil itaatsizlik eylemlerinin yasal bir zemine oturtulması hem sistem açısından hem de

61 Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, s.58.

kavramın teorik doğasından ötürü mümkün değildir. Bu nedenle Habermas'ın dediği gibi “*Sivil itaatsizlik, yasallık ile meşruluk arasında bir yerde askıda kalmalıdır.*” Çoğunluğun tahakkümü ve azınlığın susturulduğu adaletsiz sistem mevcut olduğu sürece demokrasiden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle bu eylemlerin ve hak arayışının da sonu olmayacaktır. Mevcut sistem diyalog ve müzakereye ne kadar açık olursa bu barışçıl eylemlerde o oranda azalacaktır. Habermas'ın iletişimsel akıl dediği süreçlerin bu devrede çözüm odaklı bir işlevi olacağı açıktır. Sivil itaatsizlik, her bireyin haksızlıklara karşı duruşunu yansıtır ve adil olanın gerçekleşmesi için itaat etmemek gerekiyorsa edilmeyecektir. Thoreau'nun hapisanede kaldığı tek gecede arkadaşı Waldo Emerson'nun ziyareti sırasında sorduğu soru ve verilen cevap anlatının temelini ve özetini oluşturmaktadır. Emerson arkadaşına “*Henry, sen neden buradasın?*” diye sorduğunda Thoreau'nun karşılığı yine bir soruyla olmuştur: “*Waldo, sen neden burada değilsin?*”⁶².

Kaynakça

Bove,Jose, Luneau Gilles ,(2006), *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, (Çev.İşık Ergüden), İstanbul, İletişim Yayınları

Dağtaş Erdal,(2008),”Medya ve Demokrasi Ekseninde Tabandan Yükselen Bir Çığlık: Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Deneme”, içinde Erdal Dağtaş, *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, Ankara, Ütopya Yayınevi, ss.27-75.

Doğan Necmettin,(2012),*Alman Sosyoloji Geleneği*, İstanbul, Kitabevi

Ghandi Mohandas,(2012),*Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*,(çev. Hakan Arslan, Fatma Ünsal),Ankara, Vadi Yayınları, ss.81-118.

Habermas Jürgen,(1995),*Sivil İtaatsizlik*,(Çev. Hayrettin Ökçesiz),İstanbul, Afa Yayınları, ss.27-63.

Habermas Jürgen, (1998)”Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları”, (Çev. Tanıl Bora) içinde *Birikim*,Şubat,S:118,s.62

Habermas Jürgen,(2013) “*Öteki*” *Olmak*, “*Öteki*”yle Yaşamak,(Çev. İlknur Aka), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Macit Hanefi(2007),*Şiddet İçermeyen Bir Eylem: John Rawls'da Sivil İtaatsizlik*, KKEFD, cilt16, s.14.

Nişancı Şükrü,(2013), *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul, Etkileşim Yayınları

Ökçesiz Hayrettin,(2011), *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul, Legal Kitabevi.

Ökçesiz Hayrettin (1998)“Sivil İtaatsizlik Hakkı”, içinde *Sivil İtaatsizlik* (İstanbul, Demokrasi Kitaplığı,ss.45-64.

Özbank Murat, (2009), *Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları

62 Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*,S.35.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 52

Kasım – Aralık 2015

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Özlem Doğan, (1998) “Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi”, *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, ss.83-100.

Rawls John,(2013), “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, içinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, ss.55-78.

Rawls John,(2011) ”Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, içinde Cogito, (S:67), *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Rawls John, (1999), *A Justice of Theory*, Massachusetts, Harvard University Press,ss.319-343.

Thoreau Henry David, (2013), *Sivil İtaatsizlik*,(Çev. Melis Olçum),İstanbul, Kafekültür Yayıncılık.